

Vaderna Gábor: *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány*

Budapest, reciti, 2020 (Vitae), 260 l.

A kötet címe kérdőjelre végződik. Aligha csupán azért, mert Arany versének címéhez akar hű lenni, bár annak több kulcsgondolata, végül részletes elemzése is ránk köszön a kötetben. Vaderna Gábor azonban elszánt kérdező, és ezek a kérdései szorosan hozzátartoznak a kissé rejtőzködő karakterű Arany János életéhez. Némelyikük evidens, mások azonban csak a kontextus bővebb feltárása után tehetők fel. A kötet olykor kételkedő vagy nyomozó hangneme mégis tényszerűséggel, kultuszmentes letisztultsággal párosul. Már néhány lap olvasása után megmutatkozik, hogy tudomány, irónia és poézis olyan módon keveredik benne, amilyenek Arany írásait ismerjük. Nem a költészetére gondolok, hanem főként a leveleire, illetve a tanulmányai némely passzusára. Noha kívülről tekintünk tehát Arany Jánosra, ráadásul nem is elsősorban költőként, inkább azzal összefonódó, azt kiegészítő társadalmi szerepeiben mutatva őt, de a hűen eltalált belső „retorikai nézőpont” sok helyen új logikát ad a közismertebb adatoknak is. Mindez párosul Vaderna Gábor sokéves egyetemi oktatói gyakorlatával, a világos és érdekes magyarázatokkal, a kötetet nyitó négy fiktív jelenet irodalmi megformálásával (11–14). Bár a kötet nem tankönyv, de alighanem hamarosan az olvasmánylistákon köszön majd vissza. Mivel pedig szabadon letölthető, remélhetőleg sokakhoz eljut.

A cím és vele a kötet egésze Nagyszalonta felől mutatja Arany életét és műveit. Ez önmagában is belső, bizalmas olvasatot ígér. Jól tudjuk, a költőnek hányféle érzelmi viszonyulását őrizte a szülővároshoz fűződő kapcsolat. Volt ebben büszkeség és szégyenkezés, közelség és túlzott távolság, idill és felfoghatatlan gyász. Akár a kultikus című *Családi kör* (1851) is lehetne a prizma, amelyen át Arany és Szalonta kapcsolatát vizsgáljuk. A 66 évet élt költő épp a pályája közepén, 34 évesen írta ezt a költeményt. Bár a versben még nem villannak meg az időskor mély sebei, Juliska elvesztése és a sokféle meghasonlás, a betegségek – de az ezek iránti érzékenység, a nyugalom mélyén megbúvó szomorúság, a szeretett családtagok sérülékeny hálója és a háborúban megrokkant koldusként beköszönő, gyötrelmes külvilág mind-mind átjárják a sorait. Ne feledjük, hogy a *Családi kört* még épp Szalontán írta Arany – egyesek szerint Burnstól merítve az ötletet –, és visszatekint a hamarosan maga mögött hagyott szülőföldre. Ugyanúgy keresgél szeme a múlt tüzeinél, mint a *Toldi* előhangjában vagy a Győri Jakabról és hajdúvitézeiről szóló, szalontai vonatkozású elbeszélő költeményben, amely a *Toldi szerelmébe* illeszkedik (51–59; vegyük észre, hogy ugyanolyan stílusú, 4×8-as metrumú

énekszöveg, mint amilyen a *Buda halálának* részeként olvasható *Rege a csodaszarvasról*, még párhuzamos sorai is vannak).

Vaderna Gábor kísérleti műfajt választott arra, hogy bemutassa Arany és a szülőváros kapcsolatát. A Petőfi Irodalmi Múzeum védnöksége alatt, a bicentenáriumra elkészült kiállítás rendhagyó szakmai forgatókönyvét tartjuk a kezünkben, amely a Csonka torony falai közt kalauzolja az olvasót. Mihelyt újra eljutok Nagyszalontára, ki fogom próbálni ebben a minőségében, bebolyongva a szép új kiállítást a fő kurátor gondolatait követve, az emeletek közti útikönyvként. A szerző azonban hamar ráérezett az Arannyal kapcsolatos muzeológiai, sőt kultusztörténeti ellentmondásokra. A Csonka torony ugyanis nem kötődik az Arany családhoz, a költő csak ismerte és megénekelte a düledező erődítményt, de sosem lakott benne, legfeljebb a közelében, stílszerűen egy szolgálati lakásban. (Igaz, Petőfi is lerajzolta az ódon épületet, amikor barátjánál járt.) Annál inkább összeforr Arany kultuszával, hiszen halála után ide szállították Budapestről a könyv hagyatékát és személyes tárgyait, amelyek közül sok elkallódott azóta, de így is páratlan gyűjtemény. Sőt olyan relikviákat és iratokat is rejt, amelyek soha nem jártak korábban Nagyszalontán. A régóta romosan álló épületet felújították a századelőn, új tetőt kapott, ezáltal a régi név elveszítette értelmét, hiszen megszűnt csonka lenni. Mintha Arany hagyatékának hazaérkezése jelképesen befejezné, beteljesítené a szalontai történelmet, és a költő kultusza a „romlott tornyot” visszavarázsolná olyan állapotába, amilyennek évszázadok óta senki sem látta.

A szerző e különös helyzetet Nagyszalonta és környéke történelméből vett fontos mozzanatokkal teszi érthetővé, megmagyarázva a csaknem hatvan éven át állt előző emlékkiállítás koncepcióját is. 2017-ben ugyanis a régi elvekből sokat megőrizve, de mégis új alapokon kellett berendezni a Csonka torony termeit Arany János és a város relikviáival (kétszeresen is választ keresve a *Honnan?* kérdésre). A tárgyak hitelesítése, a térbeli koncepció együtt járt a kultusztörténet újragondolásával, főként a tényanyag letisztogatásával. Szalonta ugyanis már a 19. század végén kultikus helyé vált Arany miatt, és a tényekhez elég sok fiktív adat, sőt tévedés vegyült a köztudatban. Kezddve azzal, hogy ez a település egy *falu*, Arany pedig *parasztcsaládban* született... A kötet kezdő fejezete – amiképp a torony földszinti kiállítótere – éppen ezért számot vet a városka és a környék történetével, a hajdúközösségről tudható hiteles tényekkel, az Arany család gyökereivel és a viszonyal, amely az ősökhez kapcsolta őt.

Ahogy a szerző is nyomatékosan felhívja rá a figyelmet, Arany a Toldi család szimbolikus örökösének vallotta magát, a nagy erejű hősről szólni tehát családi-nemzeti kötelessége volt. (Hasonlóképp tesz kései alteregója, a *Toldi szerelmében* felbukkanó Szeredai, a kobzos és hírvivő, aki a kiírtott Zách nemzetség bujdosó tagja, és Zách Klára történetét mint fájó családi sebet tárja újra és újra a világ elé.) Márpedig, ha a hajdúváros múltja egyúttal (képzelt) magántér, amelyben otthonosan vizsgálódik a költő, ezzel saját közössége felé is szolgálatot tesz. Sőt ezáltal a *nemzeti* költő országos szerepét ügyesen egyesíti a *lokális* költőével. A két szerep közti összeköttetést a múlthoz,

a szóbeli és írott hagyományhoz való viszony biztosítja – lásd az Ilosvai-féle história, majd annak kései kiadásai révén ponyvák hőseként ismert Toldi Miklós szinkretikus figuráját, amelynek tulajdonságai az oralításban máig keverednek, játékban tartva immár Arany műveinek részleteit, sőt azok ponyvai átdolgozásait is (40). Hasonló motívumszintézis lehet az alapja Ágnes asszony balladájának, amelynek tematikus népi rokonát a 20. század elején gyűjtötték Szalontán (a kiállításban is megtekinthető a szöveg), ugyanakkor a régi angol balladák közt éppígy felfedezhette a történet rokonát Arany, amikor fordítani valót keresett...

A kötetben méltó és érdekes portré rajzolódik ki Arany rokonságáról, elsősorban feleségéről, Ercsey Juliannáról. Mivel már 1839-ben összeházasodtak, az asszony a legrégebbi és legközelebbi személyek közé tartozott, aki Szalontáról az élete összes helyszínére elkísérte a költőt. Kettejük, majd gyermekeik mikrovilága a némileg eltérő nagykőrösi vagy pesti körülmények ellenére folyamatosan fenntartotta a „családi kört”, benne a szalontai emlékek élesebb vagy halványuló motívumait. Művelt és szellemes asszony lehetett, aki a nyilvános rendezvényeket – mint arra Vaderna Gábor is felhívja a figyelmet – jobban kedvelte, mint a férje, és a meghívók többségét neki címezték.

Rendkívül fontos az a ténycsoport, amely az első országos irodalmi sikereit elérő Aranyt rögtön egy másik szerepében is bemutatja: az 1847. április 17-ei nagyszalontai tűzvész kapcsán emberfeletti szervezőmunkát vállaló hivatalnokét, aki romantikus mondatszövevény beszámolóban adta hírül a katasztrófát a helyi jegyzőkönyvben, de az országos sajtóban is. A kataklizma nemcsak saját korábbi versmásolatait semmisítette meg (amelyek a városban sokak birtokában voltak), hanem jelképesen a múltját is. A jövőért feladatot kereső és vállaló, alig harmincéves ifjú e pillanatban, e nehéz lélektani helyzet nyomására lett hirtelen a szülőváros szószólója a sajtóban és egyúttal az irodalmi élet kapuján joggal kopogtató, immár pályadíjban részesült tehetség. Ha egymásra vetítjük az eseményeket, világossá válik: friss barátja, Petőfi Sándor például a tűzvész után alig néhány hónappal látogatta meg Szalontán, bizonyára még sok megrázó dolgot látott, sőt alighanem kíváncsi volt a városra, amelynek tűzkára országos jótekonysági gyűjtést indított el. Talán már érzékelhető, miért olyan jelentős sorsfordulat ez a kataklizmikus esemény Arany életében, és hogy miért volt annyira megrázó számára az összes hasonló veszteség, beleértve az 1849 utáni időket.

E helyütt nem lehet feladatunk a kötet összes résztémáját listába szedni. Tény azonban, hogy a szoroson nagyszalontai vonatkozásokon túl is mond újat a szerző, és akarva-akaratlan összehasonlítások elé állítja az olvasót. Például: ha Arany nem költözik Nagykőrösre, mivel s hogyan telik az az évtized? Illetve: szülővárosában maradvá vajon megírta volna az 1850-es évek alapverseit? A nagykőrösi tanári kar pályaelemzése kissé olyan helyzetet sugall, mintha Boccaccio *Dekameronját* véletlenül együvé került, de egymást csakhamar motiválni tudó hajdani *Ki mit tud?* győztesek mesélnék végig. „Feltűnő, hogy a tanárok egy nemzedék tagjai: azé a nemzedéké, amely tagjainak induló karrierjét törte ketté a forradalom s a nyomában kibontakozó

háború. A tanári kar tagjai különböző mértékben ugyan, de mindnyájan érintve voltak a szabadságharcban” (122). Szász Károly, hajdani pályázati vetélytárs legalább olyan fontos lehetett Arany számára, mint a sokat emlegetett Mentovich Ferenc vagy bárki a jeles társaságból. Különösen sok köztük az erdélyi származású kolléga, akik jelenléte markáns színfolt lehetett, és talán termékeny viták is kialakultak a közelet vagy a kultúrtörténet kérdéseiről. Aranyak a nem otthonról ismert népköltészet és a régebbi poézis iránti érdeklődése is megerősödik ekkoriban. Szalontai gyökereit egy másik mezőváros keretei közt éltethette tovább, de jóval magasabb tudományos és művészeti színvonalú közösség tagjaként, akik elismerték és ösztönözték.

Tanári munkája – ma már a kutatás egyértelműen tisztázta – ezer szálon kapcsolódik a lírai életműhöz, a diákokkal is megíratott, történelmi hősokról szóló iskolai művektől a tervezett tankönyvig. A Bach-korszakban ennél szélesebb irodalmi nyilvánosságot és támogatóbb közeget (különösen egy 1848–49-ben látványosan hazafiként érdemet szerző költő) aligha remélhetett. A pedagógia pedig nem hivatalnoki munkát takart, mint a pálya elején és jórészt majd az Akadémián is, hanem fárasztó, de eredményes, emberközeli életformát, amely a műalkotást napi szinten engedte hatni és születni. A nagykőrösi tanári kar az 1860-as években tovább lépett: a Pesten immár hivatalosan is folytatható irodalmi és egyesületi élet felé mozdította el a „szünetelő” pályájú nemzedéktársakat.

Nem véletlen azonban, hogy Nagyszalonta kissé féltékeny volt Nagykőrösre és Pestre, s például hamar megrendelték Arany festett portréját. A kultusz egyik mozgatórugója éppen az, hogy a szülővárostól távolodó, új társadalmi szerepeket próbálgató Aranyt látványos gesztusokkal avassák ismételten szalontaiává – e folyamat a hagyaték ide kerülésével és a Csonka torony visszaépítésével ért véget. A kötet egyensúlyt keres és talál a kérdésben, gondosan elkerülve, hogy Arany műveiben a „szalontaiság” jeleit kényszeresen keresse.

Bár a monográfia az életrajzi profilú *Vitae* sorozat első köteteként jelent meg, semmiképp sem szeretne egy új Arany-életrajzként tetszelegni. Noha Voinovich Géza nemrég újból, némileg frissítve kiadott gigászi biográfiáján pontosít néhány kisebb kérdésben, ám nem a versengés jegyében teszi ezt. A *Honnan és hová?* a költő életútját elsősorban mikrotörténeti dimenzióban mutatja be, de nem minden eseményre tér ki, inkább csak a későbbi kultusz szempontjából fontosabbakra (lásd az eredeti célt, Nagyszalonta és Arany kapcsolatának újratérképezését). Az életrajzi keretet néhány fontos Arany-vers szép elemzése fűzi fel, például a *Letésem a lantot*, az *Ágnes asszony*, a *Buda halála*, az *Őszikék* sok fontos darabja, amelyek a balladaforma és a helyzetdal megújítóiként külön figyelmet érdemelnek. Ezek az elemzések önmagukban is jól használhatók az egyetemi vagy akár gimnáziumi oktatásban. A megismert életrajzi és kultusz történeti tényanyag némelyik verset egészen új fénybe helyezi, és örömmel olvashatunk a *Kapcsos könyv* és a kései Arany-líra néhány tárgyi háttéréről, a margitszigeti nyarokról, a visszavonulás termékeny korszakáról. A záró fejezet a kötet címét viseli,

alcímként *Arany János és a modernitás* kérdéskörét vizsgálva, a címadó vers sokágú filológiai elemzésén (például a hullócsillag motívumán) túl más összefüggésekben is.

Két fejezet kifejezetten a kultikus hagyományra, Arany „megkövült” életének gyors muzealizációjára összpontosít. Kitér az ábrázolások (fényképek, festmények stb.) történetére és recepciójára is: Barabás Miklós portréja például kifejezetten nagy presztízsű, sikeres alkotás volt a dokumentumok tanúsága szerint, azaz a festő életművének is kiemelkedő darabja. Akkor is, ha a megrendelés körüli kultikus mozzanatok terhére voltak a költőnek, „érezte azt, mit jelent élő klasszikussá válni” (177). *A személyes tér muzealizációja* alcímű egység Arany hétköznapi tárgyainak rejtjelmeit kutatja – ezúttal a fizikai mikrokörnyezetbe kalauzolja az olvasót, a viszonylag puritán Arany család lakásviszonyai, néhány fennmaradt használati tárgyak, valós vagy apokrif bútoraik segítségével. (Ezeknek az emlékévk során bővebb katalógusa is megjelent a PIM-es kiállításon szereplő és ott nem látható relikviákat is összegezve.)¹

Vaderna Gábor kötete invenciózus munka, amely kiaknázza és termékeny viták felé terelgeti a régebbi és a legfrissebb szakirodalmat is. A tudományos tényeket igen közérthetően mutatja be, képzelt olvasója nem feltétlenül Arany-kutató, hanem az irodalmat értékén becsülő, sőt kíváncsi mai szakember, tanár és diák. Toronyból szól, ám az nem elefántcsontból készült, csupán egy mezőváros közepén álldogál. Emberléptékű, lépcsője nyikorog, de az egyik emeleten a hajdani babérkoszorúk látomásos emlékműve fogad. A sokszor átépített, egyre több mindent jelképező falak, a távolba tekintő kis ablakok – e kötet gondolatmenetét követve – egyre közelebb engednek Arany Jánoshoz, Nagyszalonta híres fiához.

Csörsz Rumen István

¹ *Az Arany család tárgyai*, összeáll. TÖRÖK Zsuzsa – ZEKE Zsuzsanna, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018.